

ਰੇਡੀਓ ਲਵੀਵਾਰ - ਟਿਕਾਉ ਵਿਕਾਸ - ਚਲਦੀ ਰਹੇ ਇਹ ਜਿੰਦਗੀ
ਕੜੀ-38, ਦਿੱਕਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਮੌਸਮ

(Trouble Making Season)

ਲੇਖਣ ਤੇ ਖੋਜ-ਸ਼੍ਰੀ ਨਿਵਾਸ ਓਲੀ

ਲੜੀਵਾਰ ਸੰਯੋਜਕ : ਡਾ. ਬੀ ਕੇ ਤਿਆਗੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਰੁਪਾਂਤਰਣ ਤੇ ਸੋਧ: ਭਾਰਤ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਸੰਮਤੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

(The episode deals with the critical aspects of nature. It focuses on the fact that there are times when we have to face rowdy form of nature, whether it's flood or drought. In today's episode we would discuss how to maintain balance and coordination between nature and pace of development. This is being depicted through a story of a village where Dinesh and Payal are enjoying their vacation.)

(ਇਸ ਕੜੀ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਪੱਖਾਂ ਬਾਬਤ ਚਰਚਾ ਹੈ ! ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਕਤ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਸਾਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੌਦਰ (ਵਿਕਰਾਲ) ਰੂਪ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ! ਉਹ ਚਾਹੇ ਹੋਵੇ ਹੜ੍ਹ ਜਾਂ ਫਿਰ ਔੜ ! ਅਜ ਦੀ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਵਿੱਚ ਤਾਲ ਮੇਲ ਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ? ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਦਵਿੰਦਰ ਤੇ ਰੁਪਿੰਦਰ ਆਪਣੀਆਂ ਛੱਟੀਆਂ ਕੱਟਣ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ !)

ਪਾਤਰ

ਇਸਤਰੀ ਸੂਤਰਧਾਰ

ਪੁਰਸ਼ ਸੂਤਰਧਾਰ

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਬਾਰੂਵੀਂ ਕਲਾਸ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ

ਦਵਿੰਦਰ: ਐਮ ਐਸਸੀ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ (ਰੁਪਿੰਦਰ ਦਾ ਭਰਾ)

ਭਗਵਾਨ: ਰੁਪਿੰਦਰ ਤੇ ਦਵਿੰਦਰ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ (ਬਜ਼ੁਰਗ)

ਦਾਦੀ: ਰੁਪਿੰਦਰ ਤੇ ਦਵਿੰਦਰ ਦੇ ਦਾਦੀ ਜੀ

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਅਧੇੜ ਉਮਰ)

ਫਾਤਿਮਾ: ਭੂ- ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਖੋਜੀ

ਲੜੀਵਾਰ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਧੁਨ.....ਮੱਧਮ ਪੈ ਕੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ

ਸੁਰੂਆਤੀ ਐਲਾਨ

(ਸਿਰਲੇਖ ਗੀਤ ਦਾ ਸੰਗੀਤ-ਟ੍ਰੈਕ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ)

ਟਿਕਾਉ ਵਿਕਾਸ - ਚਲਦੀ ਰਹੇ ਇਹ ਜਿੰਦਗੀ.....

(ਸੰਗੀਤ...)

ਐਲਾਨ: ਇਹ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਲੜੀਵਾਰ “ਟਿਕਾਉ ਵਿਕਾਸ - ਚਲਦੀ ਰਹੇ ਇਹ ਜਿੰਦਗੀ” ਦੀਆਂ ਸੈਂਤੀ ਕੜੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਰੋਧੀ ਖਪਤਵਾਦ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲ ਦੀ ਜਿਸਨੇ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਸਾਡੀ ਤਰਜੇ ਜਿੰਦਗੀ ! ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਖਪਤਵਾਦ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ! ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਇਸ ਖਪਤਵਾਦ ਦੇ ਕਾਰਨ , ਨਿੱਕਲ ਰਹੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੀ, ਖਤਰਿਆਂ ਦੀ, ਜੋ ਦਰਪੇਸ਼ ਨੇ ਸਾਡੇ ਇਸ ਧਰਤ ਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ! ਅੱਜ ਦੀ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ “ਟਿਕਾਉ ਵਿਕਾਸ” ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ! ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਅੱਜ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੌਦਰ ਰੂਪ ਦੀ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਦਾ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਸਾਹਮਣਾ! ਚਾਹੇ ਉਹ ਹੋਵੇ ਹੜ੍ਹ ਜਾ ਫਿਰ ਹੋਵੇ ਸੋਕਾ। ਅੱਜ ਦੀ ਵਿਚ ਜਾਣਾਗੇ ਅਸੀਂ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀਏ। ਤਾਂ ਆਉ... ਹੁਣ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ ਦਵਿੰਦਰ ਤੇ ਰੁਪਿੰਦਰ ਕੋਲ ਜਿਹੜੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸੰਗੀਤ (ਸਿਰਲੇਖ ਗੀਤ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਟ੍ਰੈਕ ਮੁੜ ਸੁਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ)

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਵਿਗਿਆਨ ਲੜੀਵਾਰ “ਚਲਦੀ ਰਹੇ ਇਹ ਜਿੰਦਗੀ” ਦੀ 38ਵੀਂ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਸੁਆਗਤ ਹੈ ਸਾਰੇ ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਦਾ! ਸੱਭ ਨੂੰ ਸੁੱਭ ਸਵੇਰ !

ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਪਿਛਲੀ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਅਸੀਂ ਟਿਕਾਉ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਣ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦਾ !

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਹੋਈ ਸੀ ਗੱਲ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਅੱਜ ਖਪਤਵਾਦ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਹੈ ਸਾਡੇ ਉਪਲਬਧ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਵਰਤਨ ਦੀ !

ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਕਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਊਰਜਾ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਅੰਧਾ ਧੁੰਧ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਵਿਨਾਸ ਸਾਡੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ?

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਅੰਧਾ-ਧੁੰਦ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫਾਲਤੂ ਲੋੜਾਂ !

ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰੱਖਿਅਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਾਬੂ ਪਾਈਏ ਆਪਣੇ ਜੀਵਣ ਦੇ ਅਮਲਾਂ ‘ਤੇ ਵੀ !

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਕਿਉਂ ਨਾ ਬਚਾਈਏ ਅਸੀਂ ਜਾਇਆ ਹੋਣ ਤੋਂ, ਸਾਡੇ ਇਸ ਕੁਦਰਤੀ ਅਨਮੋਲ ਜਲ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਵਹਾ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ?

ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਹਾਂ ਜੀ ! ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿਵੇਂ ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਣ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਸੀਂ, ਕਾਗਜ ਦੀ ਬੇਲੋੜੀ ਵਰਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਘਟਾ ਕੇ, ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਨੂੰ !

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਸੁਣੀ ਸੀ ਕਹਾਣੀ ਅਸੀਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਫੋਕਟ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ !

ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਹੋਈ ਸੀ ਗੱਲ! ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਮੁੜ ਵਰਤੋਂ ਵਾਲੀ ਜੀਵਣ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸਾਂਭੀਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ?

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਹਾਂ ਸੁਣੀ ਸੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੰਤਵ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਉਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੰਤਵ ਦੇ ਲਈ !

ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਚਰਚਾ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿੱਕਲ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਸੀ ਸੱਚ, ਕਿ ਫੋਕਟ ਦਾ ਪੁਨਰ ਚਕਰੀਕਰਨ ਵੀ ਹੈ ਇੱਕ ਕਾਰਗਰ ਤਰੀਕਾ, ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ !

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਹਾਂ ਹੈ ਇਹ ਪੁਖਤਾ ਨੁਸਖਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ 'ਤੇ ਬੋਝ ਘਟਾਉਣ ਦਾ !

ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਅੱਜ ਦੀ ਇਸ ਅਠੱਤੀਵੀ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਕਹਾਣੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੌਦਰ ਰੂਪ ਦੀ ! ਉਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਾਲਾ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ! ਲਓ ਸੁਣੋ ਕਹਾਣੀ ਅੱਜ ਦੀ ਸਾਡੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ !

(ਸਿਰਲੇਖ ਗੀਤ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਟ੍ਰੈਕ ਮੱਧਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ)

.....ਕੜੀ ਦਾ ਸੰਗੀਤ.....

ਸਿਰਲੇਖ ਪੁਨੀ .....ਮੱਧਮ ਪੈਂਦੀ ਹੈ

(ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਸੰਗੀਤ)

ਦ੍ਰਿਸ਼ -ਪਹਿਲਾ

(ਸਵੇਰ ਦਾ ਸਮਾਂ/ਚਿੜੀਆਂ ਦੀ ਚਹਿਚਹਾਟ)

ਦਵਿੰਦਰ: ਵਾਹ! ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਰੌਲੇ - ਰੱਪੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਹੈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ...!

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਹਾਂ ! ਨਾ ਗੱਡੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਨਾ...! ਤਾਰੇ ਕਿੰਨੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸੀ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਰੁਪਿੰਦਰ ! ਜ਼ਰਾ ਖਿੜਕੀ ਤਾਂ ਖੋਲ੍ਹੋ। ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਦਾ ਰੰਗ ਸੁਨਹਿਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ.. ਦੇਖ ਤਾਂ ਭਲਾ ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

(ਲੱਕੜ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਖੁੱਲਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼)

ਰੁਪਿੰਦਰ: (ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੇ ਸੁਰ 'ਚ.. ਕੁਝ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ) ਵਾਹ! ਕਿੰਨਾ ਸੁਹਣਾ ਨਜ਼ਾਰਾ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਓ ਹਾਂ...! ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਿਮਾਲਿਆ 'ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਰਤ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ ! ਪਰ ਦੇਖੋ...! ਦੂਰੋਂ ਕੁਝ ਬੱਦਲ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਓਟ ਵਿਚ ਛੁਪ ਜਾਵੇਗਾ।

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਬੱਦਲਾਂ ਨਾਲ ਢਕ ਜਾਣ... ਮੈਂ ਫਟਾ-ਫਟ ਇਸ ਦੀ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ !

(ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕਲਿਕ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।)

ਦਵਿੰਦਰ: ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਬਸ! ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਹੀ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ ਆ ਹਰ ਵਕਤ !

(ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ.. ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ।)

ਭਗਵਾਨ: ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਉੱਠ ਗਏ ਬੱਚਿਓ! ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ ?

ਦਵਿੰਦਰ: ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਨੀਂਦ ਆਈ ਦਾਦਾ ਜੀ, ਜਾਗਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦਮ ਤਰੋ-ਤਾਜ਼ਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਤੱਕ ਦੀ ਐਨੀ ਲੰਬੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਮਿਟ ਗਈ।

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਨੀਂਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਈ..। ਦਰਅਸਲ ਸ਼ੋਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੌਣ ਦੀ ਆਦਤ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਾਦਾ ਜੀ, ਐਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅਜੀਬ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

(ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਹੱਸਦੇ ਹਨ।)

ਭਗਵਾਨ: ਚਲੋ ਠੀਕ ਆ। ਹੁਣ ਉੱਠ ਹੀ ਗਏ ਓ ਤਾਂ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਵੀ ਧੋ ਲਉ। ਤੁਹਾਡੀ ਦਾਦੀ ਨੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ! ਉਹ ਤਾਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੱਲ੍ਹ ਤੁਸੀਂ ਆਖਿਆ ਸੀ ਨਾ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਦੇ ਲਈ?

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਹਾਂ..ਹਾਂ.. ਚਲੋ ਅਸੀਂ ਵੀ ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਦਾਦਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਗੇ !

ਭਗਵਾਨ: (ਹਲਕੀ ਹੱਸੀ ਦੇ ਨਾਲ) ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿਤੇ ? ਮਿਲਾਵਾਂਗਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ !

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਾਂ ਦਾਦੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਖੇਤ ਤਾਂ ਜਾ ਆਈਏ ?

ਭਗਵਾਨ: ਹਾਂ ! ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾ ਆਉ ਖੇਤ ! ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦੇਵਾਂਗਾ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ !

ਦਵਿੰਦਰ: ਦਾਦਾ ਜੀ ! ਕਦ ਮਿਲਾਉਗੇ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ?

ਭਗਵਾਨ: ਦਰ ਅਸਲ ਅੱਜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਜਨ-ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਕੈਂਪ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ! ਜੇਕਰ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ !

ਦਵਿੰਦਰ: ਠੀਕ ਹੈ ਦਾਦਾ ਜੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਫਾਇਦਾ ਹੋਵੇਗਾ...!

ਰੁਪਿੰਦਰ: (ਉਤਾਵਲੇਪਣ ਨਾਲ) ਫਾਇਦਾ ? ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਫਾਇਦਾ ?

ਦਵਿੰਦਰ: (ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ) ਰੁਪਿੰਦਰ...! ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ! ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮੱਦਦ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ।

ਰੁਪਿੰਦਰ: (ਗੰਭੀਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ) ਫਿਰ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ।

(ਦਵਿੰਦਰ ਤੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਹੱਸਦੇ ਹਨ।)

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਦਲਾਅ

-----ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੰਗੀਤ-----

ਦ੍ਰਿਸ਼-2

(ਸੁੱਕੀ ਘਾਹ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼/ ਪਹਾੜੀ ਨਦੀ ਦਾ ਸ਼ੋਰ)

ਰੁਪਿੰਦਰ: (ਥਕਾਵਟ ਭਰਿਆ ਸੁਰ) ਦਾਦੀ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਖੇਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ।

ਦਾਦੀ: ਹਾਂ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੂਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ! ਪਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਥੱਕ ਗਈ !

ਭਗਵਾਨ: ਬਸ! ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹੁਣ ਤਾਂ ! ਨਦੀ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਾਡੇ ਹੀ ਖੇਤ ਹਨ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਵਾਹ.. ਕਿੰਨਾਂ ਖੂਬਸੂਰਤ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਭ ਕੁਝ ! ਰੁਪਿੰਦਰ, ਦੇਖ ਤਾਂ ਗੰਗਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਕਿੰਨਾ ਸਾਫ਼ ਹੈ।

ਦਾਦੀ: ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਆਏ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਪਾਣੀ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਹੈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਂਤ। ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹੀ ਨਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਡਰਾਉਣੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਟਾਹਣੇ ਤੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪੱਥਰ ਵੀ ਵਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ! ਸ਼ੋਰ ਵੀ ਐਨਾ ਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ !

ਰੁਪਿੰਦਰ: (ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ) ਅੱਛਾ?

ਦਾਦੀ: ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਘਾਟੀ 'ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਕਸਬਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ , ਉਹ ਹੈ ਉਤਰਕਾਸ਼ੀ । ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਨਦੀ ਨੇ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਕਹਿਰ ਵਰਤਾਇਆ ਸੀ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਚੰਗਾ! ਇਹ ਆ ਉਤਰਕਾਸ਼ੀ ਸ਼ਹਿਰ ?

ਭਗਵਾਨ: ਸੰਨ 2013 ਵਿਚ 16-17 ਜੂਨ ਨੂੰ ਹੋਈ ਭਾਰੀ ਵਰਖਾ ਨਾਲ ਨਦੀ ਨੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਬਣੇ ਸਾਰੇ ਮਕਾਨ ਅਤੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਹੋਟਲ ਛੱਲਾਂ ਮਾਰਦੀ ਉਛੱਲਦੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਸਮਾ ਗਏ ਸਨ। ਕਰੋੜਾਂ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਹਾਂ ! ਮੈਂ ਟੀ.ਵੀ. 'ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਮਕਾਨ ਤਾਸ਼ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫੋਨ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਫੋਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ !

ਭਗਵਾਨ: ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਹਿਰ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ ਸਾਡੇ ਲਈ ! ਥਾਂ-ਥਾਂ ਸੜਕਾਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਖੰਭੇ ਨਦੀ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਕੇ ਵਹਿ ਗਏ ਸਨ, ਫੋਨ ਦੀ ਕੇਬਲ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਐਨੀ ਵਰਖਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖੀ ! ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਸਾਲ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਵਰਖਾ ਕੇਵਲ ਇਕੱਲੀ ਉਤਰਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਬਲਕਿ ਉਤਰਾਖੰਡ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪਰਬਤੀ ਇਲਾਕਾ ਹੀ ਇਸ ਭਾਰੀ ਵਰਖਾ ਦੀ ਚਪੇਟ ਵਿਚ ਰਿਹਾ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਹਾਂ, ਕੇਦਾਰਨਾਥ ਵਿਚ ਤਾਂ ਭਿਆਨਕ ਭੂ-ਖਿਸਕਣ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਭਗਵਾਨ: ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਦਵਿੰਦਰ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਏ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੇਦਾਰ ਘਾਟੀ ਬਦਰੀਨਾਥ ਤੇ ਗੰਗੋਤਰੀ ਘਾਟੀ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ

ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ ।

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਪਰ ਦਾਦਾ ਜੀ ! ਐਨਾ ਭਿਆਨਕ ਹੜ੍ਹ ਆਇਆ ਕਿਵੇਂ ?

ਭਗਵਾਨ: ਦੇਖ ਪੁੱਤ, ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਖ਼ਤਰਾ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ 16 ਤੇ 17 ਜੂਨ, 2013 ਨੂੰ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਖਾ ਹੋਈ ਸੀ।

ਦਵਿੰਦਰ: (ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੇ ਸੁਰ 'ਚ) ਐਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੀਂਹ! ਆਖਿਰ ਐਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੀਂਹ ਪਿਆ ਹੀ ਕਿਉਂ ?

ਭਗਵਾਨ: ਬਸ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਐਨਾ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤਬਾਹੀ ਬੇਹਿਸਾਬ ਹੋਈ ਸੀ ! ਇਸ ਬਾਬਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ ਹੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਨੇ। ਉਹ ਉਤਰਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ।

ਦਵਿੰਦਰ: (ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ) ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣੀ ਹੈ।

ਦਾਦੀ: ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਖਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਐਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਐਨੇ ਲੋਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣਗੇ ?

ਦਾਦੀ: ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਬੇਟੀ ! ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਤਰਕਾਸ਼ੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵੀ ਐਨੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਮਕਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖੇਤ ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ ਪਰ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤਾਂ ਨਦੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਐਨੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੜਕਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ, ਮਕਾਨ ਬਣ ਗਏ...! ਅਜਿਹੇ ਵਿਚ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ।

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਪਰ ਦਾਦੀ ਸੜਕਾਂ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੇ। ਇਸ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿਕਾਸ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਰੁਪਿੰਦਰ, ਸੜਕਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਸੜਕਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵੇਲੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਤਾਂ ਰੱਖਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੁਦਰਤੀ ਜਲ ਵਹਾਅ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਕਿਤੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਮੱਸਿਆ ਹੀ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੁਦਰਤੀ ਧਰਤ ਤਲ, ਜਲਵਾਯੂ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਵੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ !

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਦਾਦੀ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਅਜੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਕਤ ਵਾਸਤੇ ਰੁਕਣਾ ਹੈ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਘਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।

ਭਗਵਾਨ: ਠੀਕ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚੋ। ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਠੀਕ ਹੈ ਦਾਦਾ ਜੀ।

ਦਾਦੀ: ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸੰਭਲ ਕੇ ਜਾਣਾ। ਨਦੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਾ ਜਾਣਾ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਹਾਂ ਦਾਦਾ ਜੀ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਛੇਤੀ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ। ਕਰਨ ਸਰ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵੀ ਤਾਂ ਜਾਣਾ ਹੈ !

ਭਗਵਾਨ: ਹਾਂ, ਠੀਕ ਹੈ...ਠੀਕ ਹੈ।

ਦ੍ਰਿਸ਼-3

(ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਕੈਂਪ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਭੀੜ ਦੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ - ਜੁਲੀਆਂ ਅਵਾਜਾਂ , ਲਾਉਡ ਸਪੀਕਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਐਲਾਨ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ)

ਲਾਉਡਸਪੀਕਰ 'ਤੇ ਅਵਾਜ਼: ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ! ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸਭ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੀਆਂ ਹਨ ! ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਸਾਰੇ ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਿਆਨਕ ਵਰਖਾ ਜਾਂ ਹੜ੍ਹ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਣ। ਜ਼ਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ, ਵਿਭਾਗੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਅੱਛਾ ! ਹੁਣ ਸਮਝਿਆ ! ਇਹ ਤਾਂ ਆਫ਼ਤ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਕੈਂਪ ਹੈ।

ਭਗਵਾਨ: ਹਾਂ, ਦਵਿੰਦਰ ! ਪਿਛਲੇ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਕਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਜਿਹੇ ਕੈਂਪ ਅਕਸਰ ਲੱਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਦਵਿੰਦਰ: (ਕੁਝ ਉਦਾਸ ਸੁਰ 'ਚ) ਦਾਦਾ ਜੀ, ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਕੈਂਪ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕਰਨ ਸਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਸਕੇਗੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ !

(ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਮਿਲਿਆ-ਜੁਲਿਆ ਸ਼ੋਰ)

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਜੇਕਰ ਘਰ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਚੱਲਦੇ ਤਾਂ ਹੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਨਾ ! ਉਥੋਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਿੰਨੇ ਲੇਟ ਹੋ ਗਏ !

ਭਗਵਾਨ: ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਹੋ। ਇੱਥੇ ਕਿਤੇ ਹੀ ਹੋਣਗੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ !

ਦਵਿੰਦਰ: ਚਲੋ ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹੀ ਚਾਰਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ ! ਇਧਰ ਉਧਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ! ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈ ਹੀ ਜਾਣ !

ਭਗਵਾਨ: (ਖੁਸ਼ੀ ਭਰਿਆ ਸੁਰ) ਉਹ ਦੇਖੋ.. ਸਾਹਮਣੇ ! ਉਹ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ ਹੀ ਤਾਂ ਹਨ !

ਦਵਿੰਦਰ: ਦਾਦਾ ਜੀ ! ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਹੀ ਆ ਰਹੇ ਨੇ !

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਲਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਡੁੱਬੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ !

(ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼)

ਭਗਵਾਨ: ਨਮਸਕਾਰ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ...! ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਲੱਭ ਰਹੇ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੁਹਾਡਾ ਫੋਨ ਆਉਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭਗਵਾਨ: ਬੱਸ ! ਸਾਨੂੰ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪੋਤਾ-ਪੋਤੀ ਦਵਿੰਦਰ ਤੇ ਰੁਪਿੰਦਰ !

ਦਵਿੰਦਰ ਤੇ ਰੁਪਿੰਦਰ: ਨਮਸਤੇ ਸਰ !

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਨਮਸਤੇ ਬੱਚਿਓ ! ਆਹ ਨਾਲ ਹੈ ਤੁਹਾਡੀ ਫਾਤਿਮਾ ਦੀਦੀ !

ਦਵਿੰਦਰ ਤੇ ਰੁਪਿੰਦਰ: ਨਮਸਤੇ ਦੀਦੀ !

ਫਾਤਿਮਾ: ਨਮਸਤੇ ਬੱਚਿਓ !

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਭਗਵਾਨ ਜੀ, ਫਾਤਿਮਾ ਵੀ ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਵਾਤਾਵਰਨ 'ਤੇ ਖੋਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ! ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਹਿਮਾਲਿਆ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਜਾ ਕੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਭਗਵਾਨ: ਵਾਹ ਬੇਟੀ... ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ...! ਦਵਿੰਦਰ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਂਗਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਲਈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਮਿਲ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਦਵਿੰਦਰ: (ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੇ ਸੁਰ 'ਚ) ਜੀ ਦਾਦਾ ਜੀ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਹਮਣੇ ਕੈਂਟੀਨ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਭੀੜ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਭਗਵਾਨ: ਹਾਂ ਜੀ ! ਚਲੋ ਉੱਥੇ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ।

(ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼/ ਗੱਲਬਾਤ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ)

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਦਵਿੰਦਰ, ਤੁਹਾਡਾ ਤਾਂ ਐਮ.ਐਸਸੀ. ਦਾ ਫਾਈਨਲ ਈਅਰ ਹੈ ਨਾ?

ਦਵਿੰਦਰ: ਹਾਂ ਸਰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਕਲਾਈਮੇਟ ਚੇਂਜ (ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ) 'ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸੰਨ 2013 ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਆਏ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਵਾਹ...। ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਵੀ ਅਚਾਨਕ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬੇਹਿਸਾਬ ਵਰਖਾ, ਹੜ੍ਹ ਅਤੇ ਸੋਕੇ ਦਾ ਤਾਂ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਸਬੰਧ ਹੈ।

(ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਮਿਲਿਆ-ਜੁਲਿਆ ਸ਼ੋਰ.. ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਘੱਟ ਹੋ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਬਿਲਕੁਲ! ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਬਦਲਾਅ ਆਏ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵੀ ਅਕਸਰ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਣ ਲੱਗੇ ਹਨ।

ਰੁਪਿੰਦਰ : ਹਾਂ ਜੀ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੜ੍ਹ ਥਾਂ ਬਹੁਤ ਮਾਰ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਨੇ !

-----ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੰਗੀਤ-----

ਦ੍ਰਿਸ਼-4

(ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਕੈਂਪ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਕੈਂਟੀਨ ! ਕਈ ਲੋਕ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀ ਰਹੇ ਹਨ)

(ਕੁਰਸੀਆਂ ਖਿਸਕਾ ਕੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼)

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਮੌਸਮ ਠੰਢਾ ਹੈ..। ਗਰਮ - ਗਰਮ ਚਾਹ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪੀਣੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ?

ਰੁਪਿੰਦਰ: (ਹਲਕੀ ਹੱਸੀ ਦੇ ਨਾਲ) ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚਾਹ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਪੀ ਲਵਾਂਗੀ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: (ਕੁਝ ਉੱਚੇ ਸੁਰ 'ਚ) ਭਰਾ.. ਪੰਜ ਕੱਪ ਚਾਹ ਦੇ ਭੇਜ ਦਿਉ।

ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ/ ਖਾਲੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਗੂੰਜਦੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼: ਠੀਕ ਹੈ ਸਰ, ਬਸ ਥੋੜ੍ਹਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ।

ਭਗਵਾਨ: ਠੀਕ ਹੈ... ਠੀਕ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਫਾਤਿਮਾ, ਤੁਸੀਂ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਇਲਾਕਾ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋ ਉਥੇ ਕਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਹੋਟਲ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਨ 2013 ਵਿਚ ਆਇਆ ਭਿਆਨਕ ਹੜ੍ਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਹਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਹਾਂ ਜੀ ! ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਰ ਥਾਂ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹਾਂ ! ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬਸਤੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਘਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਦੀ ਘਾਟੀਆਂ ਵਿਚ ਅਬਾਦੀ ਨਾ ਸਿਰਫ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੀ ਹੈ... ਬਲਕਿ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਬੇਤਰਤੀਬ ਤੇ ਗੈਰ-ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਨਿਰਮਾਣ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਪਰ ਹੜ੍ਹ ਦਾ ਇਕੱਲਾ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ?

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਨ। ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਵੀ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਜਲ ਧਾਰਾਵਾਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਵੱਡੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਜਲਗ੍ਰਹਿਣ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਸਰ ! ਬੱਦਲ ਫਟਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹਲਾਤ ਹੋਰ ਵੀ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣਗੇ ! ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਢਲਾਣਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਾਬ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ !

ਫਾਤਿਮਾ: ਬਿਲਕੁਲ ! ਗੈਰ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕੰਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਹੜ੍ਹ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਆਹੋ ਜੀ ! ਰਿਵਰ ਬੈਂਡ ਭਾਵ ਨਦੀ ਤੱਟਾਂ 'ਤੇ ਬਣੀਆਂ ਬਹੁਮੰਜ਼ਿਲਾ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੇ ਤੇ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਨਾਲ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸੜਕਾਂ ਇਸਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਨੇ !

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਪਰ ਸੜਕਾਂ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਰਵੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਠੀਕ ਹੈ ! ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਬੁਰੇ ਨਤੀਜੇ ਹੜ੍ਹ ਵਰਗੀ ਆਫ਼ਤ ਸਮੇਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਹੜ੍ਹ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ। ਹੁਣ ਵੀ ਹਰ ਸਾਲ ਡੇਢ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਸ਼ੂ ਹੜ੍ਹ ਦੀ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ!

ਫਾਤਿਮਾ: ਤੇ ਇਸ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਡੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ-ਸਿੱਧੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਇਸ ਬੇਤਰਤੀਬੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕੋਈ ਕਦਮ ਪੁੱਟਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ !

ਭਗਵਾਨ: ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਆਖਿਰ ਕੀ ਕਰੇ?

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਨਹੀਂ ਜੀ ! ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ! ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਦਰਅਸਲ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਤਮਾਮ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ! ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸੰਨ 1980 ਵਿਚ ਹੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੜ੍ਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਲਗਾਤਾਰ ਕਈ ਸਮਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕਾਈਆਂ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਹੜ੍ਹ ਤੇ ਸੋਕੇ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਅੰਕੜੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਅੱਛਾ?

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਐਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੜ੍ਹ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਤੱਟ ਬੰਨ੍ਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿਣ, ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਸੰਘਣੀ ਅਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕੰਪਾਂ ਵੀ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਉਤਰਾਖੰਡ ਦੀ ਹੀ ਉਦਾਹਰਣ ਲਈਏ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਸੰਨ 2013 ਵਿਚ ਆਈ ਆਫ਼ਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਐੱਸ.ਡੀ.ਆਰ.ਐੱਫ. ਮਤਲਬ State Disaster Relief Force (ਰਾਜ ਆਫ਼ਤ ਰਾਹਤ ਬਲ) ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਭਵਿੱਖ 'ਚ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਸਮਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਰਾਹਤ ਅਤੇ ਬਚਾਅ ਕੰਮ ਚਲਾਏ ਜਾ ਸਕਣ।

ਭਗਵਾਨ: ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਐੱਸ.ਡੀ.ਆਰ.ਐੱਫ. ਦੀ ਇਕ ਟੀਮ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵੀ ਆਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਫ਼ਤ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਬਾਅਦ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਆਸ਼ੰਕਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਾਸਤੇ ਰਾਹਤ ਕਾਰਜਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸੁਬਾਈ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨੀਚੇ ਤੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹਨ ! ਮਾਲ ਮਹਿਕਮਾ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ !

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਹਾਂ ! ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਾਂ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਕ ਥਾਮ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਸਤਲੁਜ ਬਿਆਸ ਤੇ ਰਾਵੀ ਦੀਆਂ ਧੁੱਸੀਆਂ ਮਜਬੂਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ! ਸਾਲ 2017-18 ਵਿੱਚ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਕ ਥਾਮ ਵਾਸਤੇ 420 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ (419,90,86,000) ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਉਪਬੰਧ ਹੈ !

ਦਵਿੰਦਰ: ਸਰ ! ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਹਤ ਕਾਰਜਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਬਜਟ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ?

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਹਾਂ ! ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ! ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 638 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ (638, 26, 90,000) ਦਾ ਬੱਜਟ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਦੌਰਾਨ ਰਾਹਤ ਕਾਰਜਾਂ ਵਾਸਤੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ !

ਫਾਤਿਮਾ: ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਫ਼ਤ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਹੜ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖਰਾਬੇ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੇਤਾਵਣੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ !

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਹਾਂ ! ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਫ਼ਤ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸੰਸਥਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿਮਾਲਿਆ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸੜਕ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮਾਪ -ਦੰਡਾਂ (ਮਾਨਕਾਂ ਜਾ ਨਿਯਮਾਂ) ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਤਾਂ ਵਧੀਆ ਚੇਤਾਵਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ 'ਤੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਦਰਅਸਲ, ਐੱਸ.ਡੀ.ਆਰ.ਐੱਫ. ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਆਫ਼ਤ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਇਕਾਈ.. ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਸੂਚਨਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤਾਂ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੜ੍ਹ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਧੀਆਂ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਹਾਂ ! ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਦੀ ਟੀਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਮੌਕ-ਡਰਿੱਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਬਿਲਕੁਲ ! ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਆਫ਼ਤ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਇਕਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਵੈਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ... ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਤਾਲਮੇਲ ਨਾਲ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹੜ੍ਹ ਦੌਰਾਨ ਜੇਕਰ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਠੀਕ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਹੜ੍ਹ ਰਾਹਤ ਸਬੰਧੀ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜਨ-ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਅਤੇ ਜਨ-ਭਾਗੀਦਾਰੀ (ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ) ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਗਵਾਨ: ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ, ਹੁਣ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ-ਧੰਦਿਆਂ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆ ਵਸੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਰਵਾਇਤੀ ਢਾਂਚਾ ਬਿਖਰ ਜਾਣ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਗਵਾਨ: ਮਤਲਬ?

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਟੋਭੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ! ਇਹ ਟੋਭੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਮਿਲ ਕੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਟੋਭੇ ਹੜ੍ਹ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਭਗਵਾਨ: ਪਰ ਅੱਜ ਤਾਂ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਟੋਭਿਆਂ ਨੂੰ ਭਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਹਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੁੜ ਕੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਟੋਭਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਜੀਵਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੋਭਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ !

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਦਰਅਸਲ, ਮੀਂਹ, ਹੜ੍ਹ ਤੇ ਜਲ ਸ੍ਰੋਤ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬੇ ਨਿਯਮੇ ਮੀਂਹ ਤੇ ਹੜ੍ਹ ਦਾ ਅਸਰ ਸਥਾਨਕ ਜਲ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਵੀ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜਲ ਸ੍ਰੋਤ ਸੁੱਕ ਗਏ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਿਕਲ ਆਇਆ।

ਭਗਵਾਨ: ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੀਣ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਦਿੱਕਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੜ੍ਹ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਓਨਾ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਮਤਲਬ ਸੋਕੇ ਨਾਲ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਸੋਕੇ ਨੇ ਵੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਮਾਹਿਰਾਂ (ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ) ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿਮਾਲਿਆ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੜ੍ਹ ਤੇ ਸੋਕੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨਿਯਮਿਤ ਮੀਂਹ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ : ਹਾਂ ! ਅੱਜ ਹਲਾਤ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਢਾਈ ਸੌ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਸੋਕੇ ਦੀ ਚਪੇਟ ਵਿਚ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੋਕਾਗ੍ਰਸਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਪੀਣ ਦਾ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਤਾਂ ਚੌਪਟ ਹੋ ਗੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਭਗਵਾਨ: ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪੀਣ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਨਹੀਂ ਹੋਏ...। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਹੀ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸੀ।

ਫਾਤਿਮਾ: (ਹਲਕੀ ਹੱਸੀ ਦੇ ਨਾਲ) ਚਾਚਾ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਉਂਝ ਵੀ ਕਾਫੀ ਪਾਣੀ ਹੈ।

(ਸਾਰੇ ਹੱਸਦੇ ਹਨ।)

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਦੇਖੋ, ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਐਨਾ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਲ ਭੰਡਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿਮਾਲਿਆ ਹੈ, ਸੈਂਕੜੇ ਨਦੀਆਂ, ਟੇਭੇ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਲਓ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਰਿਆ ਤਾਂ ਵਗਦੇ ਹੀ ਹਨ ! ਵੈਸੇ ਘਗਰ ਵੀ ਤਕੜਾ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ ਕੁਦਰਤੀ ਜਲ ਦਾ ! ਪਰ ਹੋ ਗਏ ਸਭ ਮਲੀਨ !

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਦਰਅਸਲ, ਅਸੀਂ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਅਨੁਵਾਹ ਚੱਲਣ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਠੀਕ ਹੈ ਸਰ ! ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗਰਮੀਆਂ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਡਾਇਰੀ ਵਿਚ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਅੰਕੜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ। (ਪੇਜ ਪਲਟਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼) ਸੰਨ 1931 ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਰ

ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ 5,177 ਘਣ ਮੀਟਰ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ 'ਚ 1600 ਘਣ ਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਪਾਣੀ ਆ ਰਿਹਾ।

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗੀ !

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਹਾਂ ! ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 2050 ਤੱਕ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ 1400 ਘਣ ਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਭਗਵਾਨ: ਅਜੀਬ ਹਲਾਤ ਹਨ...। ਕਦੇ ਤਾਂ ਐਨੀ ਬੇਹਿਸਾਬ ਵਰਖਾ ਤੇ ਹੜ੍ਹ... ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਸੋਕਾ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਜੋ ਵੀ ਹੋਇਆ, ਹਲਾਤ ਨਾਲ ਨਿਬੜਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਸਾਡੀ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਜਿਹਾ ਉਪਾਅ ਹੈ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਡਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ! ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਹੀ ਦੇਖ ਲਉ, ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਮੌਸਮ ਦੇ ਮਿਜਾਜ਼ (ਸੁਭਾਅ) ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਬਦਲਾਅ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਭਗਵਾਨ: ਹਾਂ ! ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਮੋਹਲੇਪਾਰ ਵਰਖਾ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਭੂ-ਖਿਸਕਣ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਅੱਜ ਹਲਾਤ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਤੇਜ਼ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਚਟਾਨਾਂ ਖਿਸਕਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਦਾਦਾ ਜੀ ! ਜਦੋਂ ਰੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ ਤਾਂ ਮਿੱਟੀ ਤੇ ਚਟਾਨਾਂ ਤਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੀ ਪੈਣਗੀਆਂ ਨਾ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਸੜਕ 'ਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਖਿਸਕਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਸਨ।

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਹਾਂ ਦਾਦਾ ਜੀ, ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਮਲਬੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਦੇਰ ਤੱਕ ਬੱਸਾਂ ਵੀ ਰੁਕੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਦੇਖੋ ਜੀ, ਚਾਹੇ ਸੋਕਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਹੜ੍ਹ...। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਏਗਾ ਕਿ ਬਦਲਦਾ ਮੌਸਮ ਚੱਕਰ ਅਤੇ ਅਨਿਯਮਿਤ ਵਰਖਾ ਅੱਜ ਕੌੜੀ ਸੱਚਾਈ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਂਝ ਹੜ੍ਹ ਸਿਰਫ਼ ਨੁਕਸਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਬਲਕਿ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਉਪਜਾਊ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਹਾਂ ਜੀ ! ਹਿਮਾਲਿਆ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਹਵਾ ਰਾਹੀਂ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਉਪਜਾਊ ਮਿੱਟੀ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਧੀਆ ਖੇਤੀ ਦੇ ਹਲਾਤ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਫਾਤਿਮਾ: ਠੀਕ ਹੈ ! ਇਸੇ ਲਈ ਬਦਲਦੀ ਹੋਈ ਜਲਵਾਯੂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਖੇਤੀ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਬਿਜਾਈ ਵਗੈਰਾ ਵਿਚ ਵੀ ਬਦਲਾਅ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ! ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਨਮੀ ਘੱਟ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਫ਼ਸਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨੀ ਪਏਗੀ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਬਦਲਦੀ ਜਲਵਾਯੂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਅਤੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਮੌਜੂਦਾ ਹਲਾਤ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਮੈਂਮ ! ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੰਮ ਆਉਣਗੀਆਂ।

ਰੁਪਿੰਦਰ: (ਹਲਕੀ ਹੱਸੀ ਦੇ ਨਾਲ) ਚੰਗਾ...! ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੀਦੀ ! ਫਾਇਦਾ ਚੁੱਕੋ ਤੁਸੀਂ ! ਇਹ ਨਹੀਂ ਚੱਲੇਗਾ ਜੀ..।

(ਸਾਰੇ ਹੱਸਦੇ ਹਨ।)

ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼: ਸਰ, ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਆ..। ਭੇਜ ਦੇਵਾਂ ?

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਨ: ਓਹ... ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਚਾਹ ਵੀ ਪੀਣੀ ਹੈ। (ਕੁਝ ਉੱਚੇ ਸੁਰ 'ਚ) ਹਾਂ..ਹਾਂ.. ਭੇਜ ਦਿਉ।

ਰੁਪਿੰਦਰ: ਸਰ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਭੁੱਖ ਵੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਦਵਿੰਦਰ: ਵਾਹ ! ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਚਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੀ... ! ਤੇ ਹੁਣ ਖਾਣ ਨੂੰ ਵੀ ? ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਵੀ ! ਮਿਟਾਓ ਭੁੱਖ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਚਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ !

(ਸਾਰੇ ਹੱਸਦੇ ਹਨ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ -1 ਸਾਲ 2013 ਵਿੱਚ ਉਤਰਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਭਿਆਨਕ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਸੀ ਕਾਰਨ ?

ਉਤਰ: ਬੇਤਰਤੀਬਾ ਬੇਚਬਾ ਵਿਕਾਸ , ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀਆਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਉਸਾਰੀਆਂ !

ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲਭਧਤਾ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਘਟੀ ਹੈ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਵਿੱਚ ?

ਉਤਰ : 1931 ਵਿੱਚ ਇਹ 5177 ਘਣ ਮੀਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਕੇਵਲ 1600 ਘਣ ਮੀਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ ।